

Nicolae Isar

**MEMORIA EXILULUI PAȘOPTIST
ALEXANDRU CHRISTOFI ÎN CORESPONDENȚĂ
CU CHRISTIAN TELL (1852-1856)**

www.editurauniversitara.ro

Prof. univ. dr. NICOLAE ISAR

**MEMORIA EXILULUI PAȘOPTIST
ALEXANDRU CHRISTOFI ÎN
CORESPONDENȚĂ CU CHRISTIAN TELL
(1852-1856)**

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București**

Cuvânt înainte

Profesorul Nicolae Isar dă la lumină – sânguincios – o nouă carte. De data aceasta, este vorba de corespondența dintre Alexandru Christofi și Christian Tell din perioada exilului lor. Adunarea la un loc a acestei corespondențe, pe care a publicat-o anterior în diverse publicații periodice și mai ales studiul introductiv, care precede culegerea de documente, reprezintă o contribuție importantă la cunoașterea istoriei doar parțial cunoscute a exilului pașoptiștilor.

Prin intermediul acestei corespondențe suntem introduși în atmosfera în care au trăit și au acționat cei din 1848. Detaliile ne copleșesc, dar mai ales atmosfera conflictuală pe care o întâlnim neconținut. Christofi nu este „un actor principal”, dar el este un apropiat al celor care s-au găsit pe primul plan și totodată este un relatator plin de interes. Îi place să povestească în scris lui Tell tot ceea ce are loc în lumea acestor exilați, tovarășii lor de deșțărare, o lume aparte, pe undeva impresionantă în problemele și frământările ei, iar în altă privință decepționantă prin neputința ei de a depăși neînțelegerile. Profesorului Isar a mai adăugat la această culegere studiul său, întemeiat mai ales pe cercetarea scrisorilor din epocă, referitor la ultimii ani ai exilatului pictor pașoptist Barbu Iscovescu.

Lectura studiului introductiv și apoi a scrisorilor contribuie la descifrarea acestor oameni, impunându-se însă neîndoielnic ca spiritul critic și coroborarea cu alte izvoare să ne ajute să desprindem adevărul, mai ales să ținem seama

de exagerări, neadevăruri și chiar calomnii. Radicalii de la Paris – Brătienii și C.A.Rosetti –, Eliade, Ion Ghica, Magheru și desigur și Tell – căruia îi sunt destinate informațiile – se află pe primele locuri în această corespondență. Dar, dincolo de stările conflictuale, atât de des relatate, apare viața acestor deșărați și apare mai ales dorul lor de țară, reîntoarcerea reprezentând obiectivul existenței lor. Semnificativă este și legătura cu moldovenii, prezenți și ei în scrisori și mai ales, spre sfârșitul etapei de exil, este de reținut însemnătatea pe care o capătă chestiunea fundamentală a Unirii. Relațiile cu marile puteri, în primul rând cu Imperiul otoman, sunt și ele prezente cu detalii uneori demne de tot interesul.

Trebuie să fim recunoscători profesorului Nicolae Isar pentru această nouă carte, care reprezintă o însemnată contribuție. Cartea sa reprezintă și un îndemn pentru o mai îndelungată zăbavă a istoricilor perioadei moderne asupra cercetării și studierii procesului revoluționar din 1848 și a urmărilor sale.

Acad. Dan Berindei

Lumea exilului pașoptist în corespondența maiorului revoluționar Al. Christofi. 1852-1856^{*)}

Alexandru Christofi face parte din grupul revoluționarilor munteni de la 1848 exilați în anii următori datorită rolului important pe care l-au avut în cursul desfășurării evenimentelor. Fără a fi o figură de mărimea altor revoluționari de formație militară, precum generalii Gheorghe Magheru și Christian Tell sau colonelul Nicolae Pleșoianu, alături de aceștia, pe maiorul Al. Christofi îl întâlnim în importante momente ale luptei generației de la 1848 pentru unitate și independență națională, pentru progres social.

În unul dintre locurile importante prevăzute în planul revoluționarilor munteni de declanșare a revoluției, anume la Telega-Prahova – unde, cum se știe, în momentul decisiv, în rândul frunțașilor s-a aflat și Nicolae Bălcescu –, în calitate de ofițer, căpitan atunci, Al. Christofi a îndeplinit o importantă misiune, menită să asigure punerea în aplicare a planului stabilit, așa după cum, asemenea misiuni – unele cu implicații și mai importante – au îndeplinit atunci și alți ofițeri români care aderaseră la cauza revoluției.

Așa cum încercăm să arătăm pe scurt – înainte de a ne referi la bogata sa corespondență inedită din anii exilului la Constantinopol –, viața și activitatea acestui fiu al Craiovei s-au

^{*)} În prezentarea unor piese mai importante din această corespondență, reproducem aici, studiulo publicat de noi în lucrarea „Din istoria generației de la 1848. Revoluție-Exil-Destin istoric”, Edit. Universitară, București, 2006, pp. 106-146. Inițial, acest important fond arhivistic a fost comentat de noi, sub titlul, *Un tezaur documentar inedit: corespondența lui Al. Christofi (1852-1856)*, în „Revista arhivelor”, an LXIV, vol. XLIX, 1987, nr. 1, pp. 82-93; nr. 2, pp. 200-207.

aflat, în general, sub semnul idealurilor luminoase ale generației de la 1848, ele oferind urmașilor – ca și în cazul atâtor altor militari revoluționari – frumoase pilde de patriotism. Ele justifică interesul unei cercetări de specialitate, așa după cum bogata sa corespondență din anii 1852-1856, purtată cu generalul Christian Tell, – corespondență rămasă în parte inedită – constituie pentru cercetători, cu siguranță, un valoros tezaur documentar¹, atât pentru Al. Christofi însuși, cât și pentru numeroși alți revoluționari români de la 1848 aflați în exil la Constantinopol sau în alte locuri.

Despre viața și activitatea acestui revoluționar aflăm o serie de date din autobiografia sa, publicată spre sfârșitul vieții². Cum precizează aici, s-a născut în anul 1821 în orașul Craiova, unde a frecventat și școala publică, într-o perioadă când predau dascăli luminați, precum Grigore Pleșoianu și Stanciu Căpățâneanu. Din această autobiografie aflăm, de asemenea, că, destinat fiind carierei militare, la o vârstă fragedă, în timpul administrației lui Kiseleff, devenea iuncher, iar în toamna anului 1834, noul domnitor al Țării Românești, Al. Ghica, îl numea praporcic, „înaintea altora mai vechi”³. Funcționează ca ofițer, succesiv, la schela Oltenița, comandată

¹ Aducem la un loc în acest volum, o parte din această corespondență, dispersată de noi, cu ani în urmă, în câteva periodice de prestigiu. Vezi, *Memorial din exil. Al. Christofi în corespondență cu Christian Tell*, în "Manuscriptum", an XIX, 1988, nr. 2, p. 17-27; nr. 3, p. 33-39; nr. 4, p. 15-27; an XX, 1989, nr. 2, p. 22-31; an XXI, 1990, nr. 1, p. 103-111. Fragmente, în „Revista Istorică”, t. V, 1994, nr. 5-6; p. 407-421.

² Fragmentar sau integral au apărut mai multe ediții ale acestei autobiografii, sub titluri identice sau ușor modificate: *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1896, reeditată sub acest titlu în anii 1897, 1898, 1899; Al. Christofi, *Amintiri și fapte generoase din viața mea publică*, Craiova, 1897; *Din viața domnului Al. Christofi*, Craiova 1899. Ofițerul craiovean a publicat și câteva documente nesemnificative în raport cu propria sa corespondență: *Culegere de mai multe articole*, Craiova, 1888, reeditată în anii 1890, 1892, 1893, precum și *În numele poporului daco-român. Memorii*, Craiova, 1900.

³ Cf. *Biografia domnului Alexandru Christofi*, Craiova, 1899, p. 3.

pe la 1836 de căpitanul, atunci, Nicolae Pleșoianu („amicul meu de fericită amintire”), apoi, după avansare, în 1839, la gradul de parucic, la schela Vulcan, iar din 1842 la schela Căineni.

În aceeași autobiografie, publicată la o vârstă înaintată, când adesea, în privința amănuntelor, memoria înșeală, Christofi sublinia câteva momente memorabile din perioada imediat premergătoare revoluției de la 1848: îndeplinirea în anul 1845 a serviciului de ordonanță pe lângă domnul Moldovei, Mihail Sturdza, când acesta venise la Iași pentru a cununa pe Vodă Bibescu cu „Marițica cea frumoasă”, cea divorțată de spătarul Costache Ghica, și, mai ales, inițierea sa în societatea secretă „Frăția”, prin intermediul maiorului Christian Tell⁴. Cum își amintește el peste decenii, prin anul 1844, spătarul Costache Ghica voia a-l trimite în Rusia pentru perfecționarea instrucției militare, dar era respins la intervenția șefului statului major, colonelul Banov, și înlocuit cu altcineva.

Însă momentul cel mai important din activitatea lui Al. Christofi l-a constituit participarea sa la revoluția de la 1848, în legătură cu care autobiografia sa ne oferă unele amănunte și aprecieri interesante, cu toată relativa lor inexactitate. Astfel, aflăm că la 10 martie 1848, când scânteia revoluției plutea în aer, autoritățile superioare îl trimiteau la Telega, în fruntea unei companii, pentru paza arestaților aflați acolo, dar cunoscut fiind ca „deocheat”, misiunea lui era dublată de a unui alt ofițer socotit mai sigur. Reușește pentru moment să înlăture suspiciunile, fiind chiar avansat la gradul de căpitan. Odată cu izbucnirea revoluției în Franța – își amintește el, o jumătate de veac mai târziu –, N. Bălcescu și Al. Golescu-Negru veneau în țară trimiși de Lamartine (!), debarcau la Islaz și luau legătura cu căpitanul Nicolae Pleșoianu, care condiționa participarea sa

⁴ *Ibidem*, p. 7-8.

la proiectata ridicare de participarea maiorului Christian Tell. La rândul său, Tell, care se afla la Giurgiu, condiționa intrarea în acțiune de participarea lui I. Heliade Rădulescu, care se afla la București. În acest fel, acordul fiind realizat, la 9 iunie revoluția urma să izbucnească în trei puncte diferite: la Telega, unde se afla el, Al. Christofi, la Ocnele Mari, unde se afla căpitanul Gr. Marghiloman și la Islaz, unde se afla căpitanul N. Pleșoianu. În ajunul datei proiectate, la 8 iunie, pe drumul care venea de la Câmpina, Christofi îl întâlnea pe Nicolae Bălcescu, care îi transmitea un bilet din partea lui Tell cu îndemnul: „Scoală-te dacă îți iubești țara, că acum este vremea”⁵. Cu toate dificultățile, el se angajează în fața lui Bălcescu să declanșeze acțiunea revoluționară concomitent cu cea de la Islaz, unde factorul esențial al situației îl constituia, după Christofi, devotamentul celor două companii staționate aici față de șeful lor, Nicolae Pleșoianu.

Mai amintește Christofi în autobiografia sa de tabăra de la Râureni-Vâlcea, organizată de generalul Gh. Magheru și autodizolvată în octombrie 1848, după el, la sugestia consulului englez, Colquhoun.

Pentru cei nouă ani ai exilului care au urmat, amintirile lui Al. Christofi se pot confrunta cu corespondența sa din anii 1852-1856, la care ne vom referi mai jos. Prețioase rămân, mai ales, relatările din autobiografie privind primii ani ai exilului, răstimp pentru care nu-i cunoaștem corespondența. Afirmația sa că după internarea revoluționarilor români în Turcia, din 1849, la cererea expresă a Goleștilor el intervenea, împreună cu Pleșoianu, pe lângă autoritățile turcești – în primul rând pe lângă marele vizir Reșid-pașa – pentru a contracara măsurile luate de Barbu Știrbei împotriva exilaților și a ușura soarta acestora, se confirmă prin fapte similare ulterioare, atestate de

⁵ *Ibidem*, p. 12.

corespondența pe care o cunoaștem. Tot în 1849, el vine din Turcia în Transilvania, la Brașov, achită datoriile doamnei Tell și o însoțește apoi la Chios, unde, cu ajutorul său, Christian Tell obținuse aprobarea de a se stabili. Cu acest prilej, parcurgând Banatul și Transilvania, la Orșova, avea să fie arestat de autoritățile habsburgice – un episod ale cărui amănunte nu le cunoaștem din alte relatări.

Despre călătoriile sale din primii ani ai exilului, împreună cu Pleșoianu și Tell, în principalele orașe europene – Paris, Londra, Viena, Atena și altele –, dar și în Egipt sau Siria, aflăm unele ecouri și în corespondența sa din anii următori.

Cum rezultă din această corespondență, purtată cu Christian Tell în cursul anilor 1852-1856, Al. Christofi va fi mereu la curent cu disputele și controversele din sânul grupului de exilați sau emigrați români aflați în Turcia, această corespondență, cum vom vedea mai departe, fiind un adevărat jurnal de exil, care înregistrează starea de spirit din acești ani a exilaților, până la data revenirii autorului în patrie, în vara anului 1856. În anii 1853-1854, Al. Christofi participă la încercarea de insurecționare a Țărilor Române, ca și alți ofițeri exilați, deplasându-se la Șumla, pentru a se pune la dispoziția lui Omer-pașa; de asemenea, el se află în centrul acțiunii unioniste desfășurate de exilații de la Constantinopol în perioada Congresului de pace de la Paris.

Revenit în țară după nouă ani de exil, Al. Christofi, în paralel cu activitățile comerciale pe care le desfășoară, va îndeplini și o serie de funcții oficiale: în vremea lui Cuza, prefect de Dâmbovița, judecător la Curtea din Craiova, apoi din 1870, șef al Gărzii Civice din acest oraș, cu gradul de colonel „servind-o nouă ani fără diurnă”⁶. În anii 1877-1878, aderând cu entuziasm la cauza independenței, sprijină din punct de

⁶ *Ibidem*, p. 28.

vedere moral și material participarea la luptă a craiovenilor, primind pentru meritele sale publice, în 1880, ordinul „Steaua României”.

Între faptele de merit pe care Christofi însuși le revendică, atunci când face bilanțul activității sale de o viață, se numără și numeroasele danii făcute, pe de o parte, pentru liceul din Craiova și pentru biblioteca publică din acest oraș, iar pe de alta, pentru locuitorii comunei Livezeni⁷. În 1898, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de veac de la revoluție, mai multe ziare ale vremii publicau unele dintre amintirile sale, de fapt scurte pasaje ușor modificate din a sa *Biografie*, și, în același an, cu acest prilej, primarul Capitalei îl saluta ca pe unul dintre reprezentanții generației de la 1848, printre foarte puținii rămași în viață la acea dată⁸.

Fără îndoială că biografia istorică pe care Al. Christofi și-a improvizat-o la sfârșitul vieții, pe baza amintirilor sale personale de participant la evenimente, pe care a publicat-o în mai multe variante, ca și textele memorialistice publicate separat, au avut un oarecare succes în condițiile semicentenarului revoluției, dar ele rămân de o valoare îndoielnică în comparație cu masiva lui corespondență din anii 1852-1856, pe care o prezentăm aici. Corespondența dintre Al. Christofi și Christian Tell, pe care o găsim în Serviciul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române, constituie un adevărat tezaur documentar privind emigrația română după 1848, cu date prețioase pentru oamenii vremii, interesând atât cercetătorii din domeniul istoriei, cât și pe istoricii literari.

Un aspect important care dă nota spiritului său critic, care sugerează ipostaza de observator atent al universului în care trăiește și, implicit, de gânditor politic, este relevat de

⁷ *Ibidem*, p. 30-31.

⁸ *Ibidem*, p. 33.

opiniile lui Christofi privitoare la „cauză” și la „căuzași”, la exilații de la Constantinopol, dar și din alte locuri. Însemnările lui au în vedere pe fruntașii exilului constantinopolitan, Magheru, Heliade, Ghica, dar și pe alții, cu roluri mai puțin importante, așa cum vom vedea.

Un fapt trebuie bine precizat, în prealabil: Al. Christofi nu este de fel un scriitor și nici un om de cultură în înțelesul propriu al cuvântului. Totuși, imaginea concepției sale, a omului de idei care se vrea a fi, adesea, nu s-ar putea desprinde decât în strânsă legătură cu orizontul lecturilor sale, deoarece multe din observațiile și convingerile sale se interferează cu ideile care fac obiectul acestor lecturi.

Un domeniu preferat de lectură îl constituiau, fără îndoială, cărțile de istorie – cele ale lui Michelet, între altele, și cele de filosofie morală și politică: „Acum înțeleg mai bine lucrurile omenești, fiindcă citesc o istorie a revoluției franceze... și văd că târâș-grăpiș, binele se face”, notează el la 8 mai 1856⁹. „Am căzut la mania de a citi toate istoriile generale ce voi putea găsi, mai cu seamă de Michelet și moderni”¹⁰, afirmă în alt loc. O puternică impresie i-a făcut-o lectura a 7 volume din cele 12 ale lucrării lui Agricol Perdiquier, *Democratiques des peuples anciens et modernes*, apărută în 1849, deoarece aceasta, scrie el „critică imparțialitățile și dă pe față slăbiciunile omenești, <arată> cum să nu te fanatizezi așa lesne și să crezi lesne toate câte zic geniurile cele mari”¹¹.

O influență oarecare asupra lui Christofi a avut și lucrarea de filosofie moral-politică a lui Eugène Pelletan, *Profession de foi du XIX-e siècle*, ale cărei reflexe le deduce ușor dintr-o serie de articole din paginile ziarului „La Presse” din decembrie 1855. Ideile cărții lui Pelletan, mai notează el,

⁹ Biblioteca Academiei Române, Serv. Msse, Corespondență, S. 13 (121)/C.

¹⁰ *Ibidem*, S. 13 (98)/C.

¹¹ *Ibidem*.

făcuseră cândva obiectul unor pasionante discuții cu Chr. Tell¹² – poate în timpul călătoriei în Orientul Apropiat din 1851, făcută în compania acestuia și a lui N. Pleșoianu. Concepția pe care o găsim la Pelletan, că „progresul este în legea generală a universului”, că „civilizația din ce în ce mai complexă consistă în a multiplica cuceririle omului asupra naturii și a le asocia într-o și mai puternică unitate”, că „o uriașă nevoie de viață, de mișcare, de comunicare, de libertate trăiește simultan fiecare națiune” sau că Turcia se află „în rotația” istoriei¹³, toate acestea nu puteau să nu-i placă lui Christofi și se interferează cu concepția revoluționarului și gânditorului pașoptist.

Cunoștea bine Christofi și alte lucrări de filosofie, ca de pildă *Cosmosofia* lui Lecouturier, „acea frumoasă carte” menită „să răspândească ideile sănătoase cât se poate de mult”¹⁴ – cum se exprimă el –, ca să nu mai vorbim de lucrările epocii care avizau asupra inevitabilei decăderi a Porții și redeșteptării popoarelor subjugate, cum era și lucrarea lui Destrilhes, la care el se referă¹⁵, în care, între altele, se făcea o prezentare plină de simpatie a românilor și a cauzei Unirii¹⁶.

Deci, să nu ne mirăm văzându-l pe Al. Christofi discutând cu Vasile Mălinescu, cunoscutul revoluționar moldovean, despre sensurile moralei politice, iar cu Tell despre problema emancipării femeii la jumătatea secolului al XIX-lea; avea un spirit pătrunzător, oarecum deschis marilor idei ale epocii.

În sfârșit, o ultimă precizare pe care trebuie s-o facem în legătură cu textele lui Al. Christofi, pe care le analizăm mai jos: este evident că scrisorile adresate de el lui Christian Tell în

¹² Vezi S. 13(105)/C, p. 1, din 10 ianuarie 1856.

¹³ Eugène Pelletan, *Profession de foi du dix-neuvième siècle, IIème édition*, Paris, 1854, p. 16-17.

¹⁴ Vezi S. 13(117)/C, din 10 aprilie 1856 și S. 13(128)/C din 19 iunie 1856.

¹⁵ S. 13(94)/C din 25 octombrie 1855.

¹⁶ Vezi M. Destrilhes, *Confidences sur la Turquie*, Paris, 1835, cap. VII, p. 159-186.

cursul anilor 1852-1856, unele din ele ajungând în original la 10-12 pagini, sunt ceva mai mult decât simple scrisori, mai degrabă alcătuiesc un adevărat jurnal al exilului românesc din Turcia. Autorul avea conștiința valorii istorice a corespondenței sale, cu alte cuvinte, avea conștiința scrisului său, chiar dacă forma – în alerta redactării – este de cele mai multe ori neglijată. Avea conștiința valorii „jurnalului” său, ca și al altora. „Am izbutit de minune în ceea ce am dorit de mult – se adresează el, la un moment dat, lui Tell – ca fiecare și mai cu seamă d-ta și Nae, să puneți pe hârtie întâmplările de la '48 și cele după '48 până astăzi. Astfel nu mai eram sigur că cineva poate afla adevărul ... și că poate sluji viitorimei spre a nu mai cădea oamenii în aceleași greșeli”¹⁷.

Îndemnând pe alți exilați să-și scrie memoriile¹⁸, Al. Christofi însuși, prin bogata sa corespondență – relatând pe larg despre compatrioții săi exilați pe pământ străin și despre evenimentele la ordinea zilei – răspundea cu prisosință imperativului moral pe care îl reclama, de a lăsa urmașilor adevărul despre faptele și evenimentele al căror părtaș sau martor fusese.

*

Primele serii de scrisori din masivul fond păstrat la Biblioteca Academiei Române, alcătuind corespondența revoluționarului exilat de la 1848, Al. Christofi, privesc situația exilaților români din anii 1852-1853, și anume, datează din intervalele: 30 iulie st. v. – 25 noiembrie st. v. 1852; 5 – 30 martie 1853; 30 iulie – 25 noiembrie 1853. Privesc, așadar,

¹⁷ Biblioteca Academiei Române, Corespondență, S. 13(121)/C, din 8 mai 1856.

¹⁸ Unul dintre aceștia a fost prietenul și tovarășul său de exil, colonelul N. Pleșoianu, ale cărui memorii au fost în parte publicate; Vezi C. Bodea, *Curenți și opinii în sânul emigrațiilor de la 1848. Memoriile colonelului N. Pleșoianu*, în „Studia et Acta Musei N. Bălcescu”, 1970-1971.

starea de spirit a exilaților români, în primul rând a celor aflați în Turcia, într-un moment de tranziție: de la credința într-o nouă revoluție europeană – înăbușită, în parte prin restabilirea monarhiei în Franța – la nădejdiile pe care le aprinde în sufletele revoluționarilor români apropiatul război dintre Rusia și Turcia, în care aveau să fie antrenate și puterile occidentale.

La 30 iulie 1852 – data primei scrisori din corespondență – Al. Christofi se afla la Smirna¹⁹, în drum spre Constantinopol, venind de la Chios, unde își avusese și el ultimul domiciliu. Ajuns la destinație, o săptămână mai târziu, la **7 august st. v. 1852**^{*)}, el relatează despre călătoria făcută cu „batelul” de la Smirna la Constantinopol, precum și despre deplasarea făcută aici, în împrejurimi, la Ostroave, încă din primele zile, în compania lui Nicolae Pleșoianu²⁰. Se stabilea pentru moment în locuința celui din urmă, de unde urma a se muta la Ostroave. A treia zi de la venirea la Constantinopol lua contact cu autoritățile turcești, cu Ali-pașa („iubitul nostru, dacă poate cineva să îi fie dor de dracu”), prezentându-i o scrisoare din partea lui Christian Tell. Este vorba, probabil, în primul rând de cererea celui din urmă de a i se suplimenta pensia, în orice caz de o problemă pe care o voia cât mai repede rezolvată pentru a putea eventual să pună în practică proiectul de călătorie în Australia – la care se referă pe larg în scrisoare, cu amănunte interesante – în care era antrenat și Nicolae Pleșoianu.

Venit la Constantinopol, în august 1852, cu gândul de a rezolva probleme urgente de ordin familial – ale prietenului său și ale sale –, iar nu pentru a se stabili aici, Christofi, în ciuda intenției inițiale, va rămâne totuși în metropola otomană mai

¹⁹ Biblioteca Academiei Române, Corespondență, S. 13(1)/C.

^{*)} Menționăm că datele de scrisori, subliniate în comentariul nostru, marchează piesele pe care le publicăm în continuare.

²⁰ *Ibidem*, S. 13(2)/C.

multe luni. După ce, odată cu venirea sezonului rece, la sfârșitul lunii octombrie, de la Ostroave, se reacheza în oraș²¹, în cursul lunii noiembrie, în câteva scrisori, ultimele din această primă serie la care ne referim, avea să-și anunțe plecarea din Constantinopol.

Proiectul călătoriei în Australia va fi abandonat, foarte probabil și sub influența evenimentelor politice care se anunțau, și în corespondența din aceste luni, august-noiembrie 1852 – excepție făcând scrisoarea din 7 august la care ne-am referit –, informațiile asupra acestui proiect sunt de interes minor. Valoroase rămân în primul rând în această serie de scrisori – de altfel, ca și în întreaga sa corespondență – știrile furnizate de Christofi privitoare la ceilalți exilați români stabiliți la Constantinopol sau în trecere, privind faptele, viața și personalitatea lor.

Printre exilații pe care Christofi îi găsea la Constantinopol se aflau Radu Golescu și Nicolae Bălcescu, pe care – la 7 august 1852, data primei scrisori trimise din marele oraș – nu reușise încă să-l vadă²². La Bălcescu se va referi apoi în câteva rânduri: în chiar scrisoarea următoare, din 4 septembrie 1852²³, când scria că „Bălcescu a plecat la Rusciuc”, iar apoi, ceva mai târziu, la 15 octombrie, când îi transmite lui Tell informația că „Bălcescu a plecat la Roma cu recomandății la cardinali și la șeful armii poloneze”²⁴.

La 25 noiembrie 1852, anunțându-și încheierea cu succes a intervențiilor pe lângă autorități – între altele, pentru

²¹ Vezi scrisoarea din 23 octombrie 1852: „Luna trecută ne-am mutat în Stambul, și la Ostroave o să mergem numai sâmbăta și duminica”. Cf. Biblioteca Academiei Române, Corespondență, S. 13(8)/C.

²² *Ibidem*, S 13(2)/C.

²³ *Ibidem*, S 13(3)/C, p. 3.

²⁴ *Ibidem*, S 13(7)/C, p. 3.

aprobarea suplimentării „lefiilor” sale cu 300 lei –, precum și apropiata revenire la Chios²⁵, Christofi, în aceeași scrisoare, semnală prezența la Constantinopol și a altor exilați, pe lângă cei la care ne-am referit: Bolintineanu – la care nu se referă aici în mod special, Marin Serghiescu, Serghiadi²⁶, Pereț²⁷, Lăzureanu și alții.

Sunt numeroase informațiile în corespondența din aceste luni nu numai despre fruntașii revoluționari, ci și despre figuri mai puțin cunoscute; autentice sunt desigur informațiile despre cei cu care corespondentul se află în legătură directă, despre cei care urmează să vină ori să plece sau se aflau în diferite alte locuri. Unele dintre informațiile sale sunt în parte îndoielnice, căci ele se transmit fulgerător de la exilat la exilat, adesea deformându-se.

Un loc important în corespondența din aceste luni – ca și din anii următori, de altfel – îl ocupă, desigur, știrile privind demersurile făcute de unii exilați pentru revenirea în patrie, știri deprimante – la această dată – pentru Christofi însuși, care, încă la 4 septembrie 1852, scria, adresându-se lui Tell: „După cum văd atâtea anevoințe la alții, încep a nu avea speranță, deocamdată, de a intra în țară. Bine vezi D-ta, un om în asemenea stare proiectează multe și face ce poate”²⁸.

²⁵ *Ibidem*, S 13(11)/C.

²⁶ Cum informează Christofi pe acesta, la 13 noiembrie, Goleștii (între timp venise aici, de la Atena și Alexandru) îl așteptau cu nerăbdare, cu bani, urmând a pleca la Paris pentru a se întâlni cu mama lor (S. 13(10)/C, p. 1). Și tot pe acesta îl aștepta Christofi însuși pentru a-i aduce armele sale de la '48, dar rămâne dezamăgit, căci venind, în sfârșit, nu-i aduce nimic (S. 13(11)/C).

²⁷ Despre Gr. Pereț, fostul atentator de la 1848 la viața domnitorului G. Bibescu, Christofi notase încă la 4 septembrie 1852: „Pereț șade cu noi în casă, mănâncă la Nae, că în Stambul l-au înfundat datornicii” (Cf. S. 13(3)/C, p. 3).

²⁸ S. 13(3)/C, p. 3.

Găsim răzlețite uneori în această primă serie a corespondenței lui Christofi știri lapidare, dar deosebit de importante, despre activitatea revoluționarilor radicali de la Paris, despre activitatea de propagandă revoluționară care pornește de aici. Referitor la aceasta din urmă, de pildă, la 1 octombrie el notează: „Anume cum s-a prins lada cu cărțile lui Ruset nu s-a putut afla până acum. Nimini aici nu are nici o broșură”²⁹.

De asemenea, găsim în corespondența acestor luni știri mărturisind interesul pentru evoluția situației politice din Franța, ca, de pildă, cele despre încercarea de atentat de la Marsilia asupra „prezidentului”³⁰, despre „pricina lui Girardin cu prezidentul”³¹ și altele.

Interesul pentru situația din patrie – din patria a cărei imagine întreținea puterea de viață și de rezistență a revoluționarilor în fața greutăților și mizeriilor de tot felul ale exilului – era imens, dar știrile care provin din țară așa cum apar ele în această serie de scrisori – spre deosebire de altele, din intervalele următoare – sunt de un interes mai redus³². Puse adesea sub semnul incertitudinii („se zice că...”), ele

²⁹ *Ibidem*, S. 13(5)/C, p. 2. Este vorba foarte probabil de cunoscuta lucrare a lui C. A. Rosetti, *Rusia*; Vezi pentru plasarea acestei informații, C. Bodea, *Lupta pentru unirea revoluționarilor exilați de la 1848*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, Editura Academiei Române, București, 1960, p. 154-158.

³⁰ Vezi scrisoarea din 8 octombrie 1852, în care citim: „Știri particulare s-au primit de negustori aici, că la Marsilia s-a descoperit o conspirație numeroasă care era să izbucnească la venirea prezidentului: o mașină de 150 focuri era să îl lovească”. Și aici, comentariul lui Christofi: „Asta se putea presimți din jurnale, că începuseră din nou să espatrieze și poliția își îndoiește severitatea” (Cf. S. 13(6)/C, p. 1).

³¹ Vezi, în aceeași serie de corespondență, scrisorile din 1 și 8 octombrie, precum și altele.

³² Vezi, de pildă, știrea despre intenția unei răscoale, în județul Buzău, sub conducerea lui Costache Suțu. Cf. scrisoarea din 13 noiembrie 1852 (S. 13(10)/C, p. 1).

merită să fie semnalate, reflectând, în orice caz, starea de spirit a celor care le recepționează.

Mai reduse ca număr și ca interes sunt în această primă serie de scrisori – spre deosebire de cele din seriile următoare – știrile privind situația relațiilor dintre marile puteri, între Turcia și Rusia în primul rând. Dar unele din ele, evident, anticipau marile evenimente politico-militare care aveau să se dezlănțuie în curând³³. Între acestea, se numără scrisoarea adresată de Christofi generalului Tell, încă de la sosirea de la Constantinopol, la **18 septembrie 1852**, în care el redă atmosfera din capitala otomană, în așteptarea declanșării războiului.

De la data ultimei scrisori, 25 noiembrie 1852, din această serie la care ne-am referit, corespondența lui Christofi se întrerupe pentru mai bine de trei luni, până la 5 martie 1853, când exilatul român scrie din nou aceluiași Christian Tell, din Constantinopol. Dacă presupunem – cum este normal s-o facem – că în acel răstimp Christofi s-ar fi aflat în aceeași localitate, împreună cu Tell, ne explicăm ușor lipsa corespondenței pentru acest interval.

La 5 martie 1853, Al. Christofi își reia corespondența de la Constantinopol, din nou relatând impresii de călătorie – ale unei noi călătorii –, de data aceasta la o distanță de câteva zile de capitala otomană, cu vaporul, până la locurile descrise de Homer, în apropierea „Troadei”, pe care totuși nu o va vedea, grăbindu-se la întoarcere³⁴.

³³ Vezi, S. 13(4)/C.

³⁴ Iată descrierea făcută de el: „Plecând de aici duminică, în 24 ore, am mers cale de două ore; în fine, după patru zile și trei nopți am ajuns la Cina-Calesi. În tot drumul nu am avut vânt mai niciodată; cu toate acestea am fost sănătos și mâncam la pâine și măslina de nu mă mai săturam. S-a întâmplat și căpitanul să fie om de ispravă (lucru cam rar) și astfel am petrecut bine, având pe de o parte și somnul care nu m-a părăsit. De la Cina-Calesi, grăbindu-mă să plec, nu am putut merge să văd Troada, care este cale de